

De Balische ballade van Bagus Turunan

Van P. Voorhoeve

(Leiden)

In een Japans krijgsgevangenenkamp in Birma trof ik in 1943 mijn vriend en collega C. Hooykaas, gewezen taalambtenaar op Bali. In zijn schamele bagage bevonden zich 30 Balische volksverhalen en drie lontarhandschriften. We lazen samen de verhalen door, en toen Hooykaas ingedeeld werd bij een groep die naar Japan zou vertrekken liet hij zijn manuscripten bij mij achter. Na zijn vertrek probeerde ik de lontarhandschriften te lezen en het lukte mij er inhoudsopgaven in het Nederlands van te maken. De originelen moest ik ten slotte bij de verdere tocht langs de Birma-Siamspoorweg ergens achterlaten, maar de uittreksels bezit ik nog. Ze zijn uitvoeriger dan wat tot dusver over deze teksten is gepubliceerd en bleken, toen ik ze onlangs ter controle aan Hooykaas voorlegde, maar enkele fouten te bevatten, die gemakkelijk verbeterd konden worden. Ik waag het daarom een van deze vruchten van mijn rimboestudie als kleine bijdrage tot de kennis van de Balische letterkunde aan te bieden. Het is een inhoudsopgave van een gedicht getiteld *Gaguritan Bagus Turunan*, dat in het door mij gebruikte handschrift 314 strofen van 8 regels telde in de versmaat *ginada* of *djinada*¹.

Twee kinderloze oude mensen, die zich ver van het dorp op hun ladang in het westen gevestigd hadden, leefden daar van de opbrengst van hun veld en van de verkoop van wilde sirih, die de vrouw in het bos zocht. Nu en dan ging zij naar de markt met sirihblad en veldvruchten; van de opbrengst deed ze kleine inkopen als tabak, gambir en kalk, benevens wat toespis voor de rijst. Nauwlijks was ze thuis of de man kwam informeren: „Wat heb je kunnen kopen? Heb je ook kalk en zo gekocht?“ „Alles wat er nodig was“, antwoordt ze. Gerustgesteld wat betreft het genot van zijn sirihpruimje voor de eerstvolgende dagen gaat de man zijn buffel weiden.

De volgende ochtend vroeg gaat de vrouw weer het bos in. Daar heeft ze een wonderlijke ontmoeting, die ze later als volgt aan haar man vertelt: „Ik ging het dichte oerwoud in tot waar nooit iemand komt. Tijgers gromden, neushoorns en slangen kwamen op mij af, maar ik voelde geen vrees. Toen gingen alle dieren weg. Ik kwam op een plek waar veel wilde sirih groeide. Plotseling hoorde ik huilen daar midden in het bos, droevig om aan te horen. Ik zocht waar het vandaan kwam en vond een kleine jongen, in vorstelijke kleren met een kostbare kris. Ik was tegelijk bevreesd en verheugd, en dacht: dit is zeker een neergedaalde hemelling. Ik nam het kind in mijn armen en nam het mee naar huis.“

¹ Dezelfde versmaat als die, waarin de *Gaguritan Djajaprana* is geschreven, die door Hooykaas is uitgegeven (*The Lay of Jaya Prana, the Balinese Uriah*. Intr., text, transl. and notes by C. Hooykaas. London 1958). Zie over het metrum aldaar p. 23 ev. In ons gedicht heeft de laatste lettergreep van de derde regel steeds de klinker -o-, nooit -a- of -é- zoals soms in de *Djajaprana*.

De man wil het verhaal eerst niet geloven en is pas overtuigd als hij het kind met eigen ogen ziet. Dan is hij vol agitatie, hoe ze zo'n hoge gast moeten onthalen. Daar moeten ketoepats voor gemaakt worden, maar rijst levert hun akker nog niet op. De gekookte oebi's die hij klaar gemaakt had leken daarnet nog zo lekker zoet, maar die kan je toch niet aan een godenkind geven! Daarom draagt hij zijn vrouw op, gauw wat rijst te gaan lenen.

Nog had hij niet uitgesproken of daar kwam, of het zo voorbeschikt was, juist een rijstkoopvrouw aan. „Wie wil hier rijst kopen?“ riep ze, toen ze het eenzame ladanghuis zag. Het oudje kwam naar buiten en zei: „Geld heb ik niet, maar als u zo vriendelijk zoudt willen zijn, geeft u mij dan wat rijst op crediet tot overmorgen.“ De koopvrouw was daartoe direct bereid. Ze ging mee naar binnen en na een sirihruijpje leverde ze een batok rijst, overmorgen te betalen. De oudjes waagden het deze schuld te maken daar ze op de hulp van de voorzienigheid vertrouwden. Vlug maakten ze nu een goed maal klaar en gaven den jongen te eten. Daarna aten ze zelf de rest op. De man voelde zich zeldzaam plezierig; in lang had hij geen goede rijst geproefd!

De volgende dag heeft de vrouw buitengewone voorspoed bij haar handel; al haar sirihsblad en kalk zijn in een oogwenk uitverkocht tegen hoge prijzen. (Hier vergeet de dichter, dat hij de vorige dag het oudje haar beetje kalk voor eigen gebruik op de pasar liet kopen. Waarschijnlijk is een kalkverkoopster als literaire figuur een arme drommel en heeft de dichter daaraan gedacht. Ergens verderop in het gedicht verhaalt de in het bos gevonden jongen zijn nederige afkomst en zegt, dat hij het aangenomen kind van een kalkverkoopster is.) De oude vrouw koopt nu wat royaler in: allerlei soorten van koekjes en vruchten, drie batoks rijst en zelfs een stukje vlees kan ze van haar winst betalen, terwijl ze nog genoeg overhoudt om de rijstkoopvrouw te voldoen, die er ondanks haar verzekeringen van onbepert crediet gauw bij is om nog vóór de afgesproken tijd haar vordering te innen.

Op weg naar huis zag de oude een lichtglans in de lucht boven haar woning. Dit was van toen af steeds het geval als het jongentje sliep. Sedert ze hun aangenomen kind hadden namen de beide oude lieden steeds toe in voorspoed; het ontbrak hun aan niets.

Zo greide het kind op tot een schone jongeling. Hij kreeg de naam Bagus Turunan. In het zingen van Balische en Oud-Javaanse gedichten was hij erg knap. In plaats van het eenvoudige ladanghuisje van zijn pleegouders bouwde hij een complete poeri, een Balisch vorstenverblijf, met alle gebouwen die daar bij behoren. Stenen muren met vensters, houtsnijwerk en beelden sierden dit verblijf; er omheen lag een mooie bloementuin met een vijver waarin altijd lotussen bloeiden.

De beide oudjes zijn de hele dag in de weer om hem te bedienen; op het veld werken of wilde sirihs zoeken is nu voor hen niet meer nodig.

Eens op een nacht droomt Bagus Turunan dat hij een lotus plukt in een vijver met een zilveren pantjoran, gelegen in het Noordoosten. Hij gaat deze

plek zoeken, na zijn pleegouders verzocht te hebben, de poorten van het erf te sluiten en te letten op een lotusbloem in de vijver op het erf. Als deze verwelkt is dat een teken dat hij dood is; als de bloem fris staat gaat het ook hemzelf goed.

Zijn pleegouders zijn diep bedroefd, maar hij laat zich niet van zijn voornemen afbrengen: zijn droom moet in vervulling gaan. Hij kleedt zich in vorstelijk costuum met zijn kostbare kris, en met tranen in de ogen gaat hij in noordoostelijke richting op weg.

In het bos ontmoet hij de gewone wilde dieren en ten slotte een *yaksa*, die hem wil verslinden. Hij verzet zich niet, maar als de *yaksa* zijn kris ziet herkent hij die als het maaxsel van een geestensmid en maakt een eerbiedige sembah voor Bagus Turunan. Hij wijst hem de weg naar Kadiri, waar een zeer schone prinses is. Zijn aanwijzingen volgend vindt Bagus Turunan de vijver uit zijn droom. Aan de oever staat een paviljoen, en om de vijver is een bloementuin zo mooi als het paradijs.

Juist op die dag ging de prinses Radèn Galuh van Kadiri met haar dienaressen Tjondong en Bajan naar haar lusthof om te baden. Bagus Turunan bespiedde haar daarbij en nam ongemerkt een van haar kostbare oorsieraden weg. Toen dit ontdekt werd was er grote agitatie onder het personeel van de prinses; als de vorst dit vernam zou hij zeker heel boos worden. Ieder ging aan het zoeken maar vergeefs. Bagus Turunan maakte nu zijn tegenwoordigheid kenbaar door een stuk uit een Oud-Javaans gedicht te zingen. De prinses begreep dat niemand anders dan hij haar sieraad gestolen kon hebben. Ze liet hem bij zich komen in haar paviljoen om hem te ondervragen.

Ze begrijpt dan, dat hij een vorstenzoon is. Goud, zilver en dienaressen belooft zij hem, als hij haar oorknop terug wil geven, maar hij slaat dat alles af en zegt dat hij alleen haar zelf wil. Zij stemt toe en de rest van de ochtend brengen zij door in minnespel.

Zij verzoekt hem over drie dagen in Kadiri te komen. Er is dan een *odalan*-feest en er wordt een *gambuh*-voorstelling gegeven. Als hij daar komt is zij bereid met hem mee te gaan. Als herkenningsteken geeft ze hem een ring, en hij zegt dat ze het als een teken van zijn komst moet beschouwen als er een luid gelach onder de toeschouwers opgaat. Daarna gaat Radèn Galuh heen; Bagus Turunan ziet haar na en het is hem of hij de maan ziet ondergaan.

De prinses werd bij haar terugkeer in het palais dadelijk geheel in beslag genomen door de voorbereidingen voor het feest. Het was er een hele drukte: meel maken, bakken en braden, klapperbladrepn naaien tot offerfiguren en nog veel meer.

Toen Bagus Turunan thuis kwam waren zijn pleegouders buiten zichzelf van vreugde. De oude man danste juichend rond, het moedertje kon niet ophouden met lachen. Snel haalde zij wijwater bij de pedanda; Bagus Turunan reinigde zich daarmee, na eerst een bad genomen te hebben. Daarna pas vroegen de oude mensen hem naar zijn wedervaren en vertelde hij hun

alles van zijn reis. Groot was hun droefheid toen ze vernamen dat hij drie dagen later weer in Kadiri zou moeten zijn en dan de prinses wilde ontvoeren; dat zou zeker zijn dood zijn.

Bagus Turunan antwoordt, dat zij voor zijn dood niet behoeven te vrezen; het is ermee als met een hanengevecht: als alle tekenen aan de vechthaan gunstig zijn moet men verder op de Voorzienigheid vertrouwen.

Toen Bagus Turunan op het plein van de kraton te Kadiri aankwam ging er een gefluister door de menigte over zijn buitengewone schoonheid. De gamelan speelde op volle kracht. De gambuh-spelers kwamen aan en gingen naar de kleedkamer; ondertussen werden allerlei andere dansen uitgevoerd. Het was stampvol op het plein. De gambuh trad op, maar er was pracht noch heerlijkheid aan het spel; alles ging even mat en sloom. De prinses bleef in de kraton.

In een pauze begaf Bagus Turunan zich naar de kleedkamer. Dadelijk vroegen de spelers hem, als Pandji te willen optreden. Hij antwoordde, dat hij nog nooit aan een maskerdans had meegedaan, maar dat hij het wel wilde proberen in de rol van Semar, met een zwart masker.

Toen werd het flauwe spel pas zout. De spelers waren nog op weg naar de dansplaats toen er al een gejuich onder de toeschouwers opging over de grappige danspassen van de achteraan komende Semar. De andere spelers werden door zijn voorbeeld geïnspireerd en het werd een succes als nooit tevoren. Radèn Galuh kwam nu naar buiten. De toeschouwers hielden zich de buik vast van het lachen; een kleine behoefte deden ze maar waar ze zaten of stonden, want gingen ze even weg dan was hun plaats bezet.

De prinses zond haar dienaressen er op uit om Bagus Turunan te zoeken. Ze kwamen terug met het bericht: hij die voor Semar speelt is het; wij herkennen hem aan zijn kris en uw ring. Maar Radèn Galuh verwierp dit denkbeeld; ondenkbaar was het immers dat een edelman de rol van Semar op zich zou nemen!

In de pauze moest Bagus Turunan wel toegeven aan de aandrang van zijn medespelers om in de volgende acte als Pandji op te treden.

De vorst zelf kwam nu naar buiten om het spel te zien. Hij zond zijn patih om de Semar-speler te roepen, maar toen die zag dat de vroegere Semar nu als Pandji op weg was naar de dansplaats keerde hij onverrichter zake terug.

De lakon „Pandji's ziekte“ wordt nu opgevoerd. In den Pandji herkent Radèn Galuh dadelijk haar geliefde. Zij geeft hem een teken met twee bloemen. In de woorden van het spel vlecht hij de wenk in, dat hij haar te middernacht op de pasar zal opwachten. Onmiddellijk na afloop van de dans gaat Bagus Turunan langs achterweggetjes naar een hutje in het bos.

Zijn wenk was niet kunstig genoeg verborgen geweest. De vorst had hem begrepen en de blik waarmee Radèn Galuh antwoordde gezien. In woede beval hij zijn dienaren de Pandji-speler te doden. Het gelukte hun echter niet meer Bagus Turunan te vinden. Toen beval de vorst, alle paden af te zetten, in de omtrek van het paleis scherp wacht te houden en, als ze een

alleenlopende man zagen, hem meteen te doden. Zijn onderdanen en dienaren mochten zich slechts in groepjes van vier man naar buiten begeven.

Ondertussen had Bagus Turunan onder beschutting van de ingevallen duisternis de markt bereikt. De wachters waren toen nog niet aangekomen, maar even later kwam er een post van vier man die de pasar bezette. Bagus Turunan begreep, dat zijn toeleg ontdekt was en gaf de hoop op het slagen van zijn plan op. In het donker wist hij te ontkomen.

Radèn Galuh gaf de hoop niet zo gauw op. Haar liefde dreef haar er toe, alle gevaren te trotseren. Met haar gevolg ging zij naar de oostzijde van de kraton. Daar was een 9 vadem hoge steile rotswand, waarlangs het vuil uit de kraton naar beneden gegooid werd. Langs een touw van aan elkaar gebonden kains lieten zij zich daar zakken en wisten zo een onbewaakt pad te vinden. Toen de prinses bij de afgesproken plaats kwam was het echter al tegen de dageraad geworden en Radèn Bagus was er niet meer.

Terugkeren naar de kraton durfde de prinses niet; wat zou trouwens het leven daar haar nog waard zijn zonder haar geliefde? Het enige wat haar overbleef was het bos in te gaan, vanwaar hij gekomen was, en hem te zoeken. Haar hofdames en dienaressen volgden haar; als de prinses weg was durfden zij zich ook niet meer in Kadiri te vertonen.

Bij het aanbreken van de dag bevond de prinses zich al ver in het woud ten westen van Kadiri. Vermoeid rustte zij daar. Het weemoedige geluid van de vogels deed haar denken aan de smart die haar minnaar nu ook moest lijden. Verder ging de tocht over heuvels en door dalen, tot zij in de namiddag doodmoe en hongerig neerzank op een hoge heuvel, vanwaar zij in de verte Kadiri zag liggen.

Wenend beklagt de prinses haar droevig lot en uit een smeekbede tot haar verdwenen minnaar. Plotseling ziet ze dan in de verte een veld vol van allerlei gewassen, rijp om te oogsten: oebi, katjang, ketèla pohon en nog veel meer. Dit gezicht geeft haar nieuwe kracht. Dicht bij de aanplant gaat de prinses zitten op een witte steen². De dienaressen stormen om het hardst op de veldvruchten af en nadat ze de prinses eten gebracht hebben doen ze zichzelf flink tegoed. Een valt er flauw van honger en vermoeienis, maar de anderen komen toelopen, brengen haar bij en voeren haar ketèla, zodat ze weer op krachten komt.

Ook Bagus Turunan zwerft intussen in het bos rond, droevig en teleurgesteld omdat hij de prinses niet op de afgesproken plaats heeft gevonden. Zo komt ook hij bij de aanplant en ziet daar tot zijn verbazing een troepje vrouwen, die zitten te eten, terwijl anderen oebi uitgraven; een enkele zit op een afstand van dit drukke gedoe. Ongemerkt bespiedt hij haar en herkent Radèn Galuh. In angstige twijfel vraagt hij zich af, of zij hem wellicht toch liefheeft.

² Over de betekenis van de witte steen als zetel zie men: J. Hooykaas-van Leeuwen Boomkamp, *Upon a white stone under a nagasari-tree*, BKI 113 (1957) p. 324 evv.

Om haar op de proef te stellen vermomt hij zich. Door zich in te smeren met sirihsap, hars en andere middelen weet hij zich het uiterlijk te geven van een monster (*uwil*, verderop: *tonjan alas*, bosspook). Zo vertoont hij zich plotseling aan de vrouwen, terwijl hij roept: „Wat zijn dit voor mensen, die hier ongevraagd mijn aanplant plunderen? Ha! nu zal ik eindelijk eens mensenvlees proeven!”

Verschrikt stuiven de dienaressen uiteen bij de verschijning van de gewaande bosgeest. De prinses blijft echter rustig zitten. Ze spreekt hem aan met „Oom” en vraagt hem de waarde van hetgeen zij genomen hebben te berekenen en een of twee van haar slavinnen als betaling aan te nemen.

De bosgeest antwoordt met een vraag: „Hoe kom je hier? waar woon je? wie zoek je hier in de wildernis?” De prinses antwoordt: „Ik ben mijn geliefde, Bagus Turunan, gevolgd.” Ze vertelt hoe ze vergeefs gezocht heeft en vraagt of de bosgeest soms iets van hem af weet. „Ja”, luidt zijn antwoord, „hij is hier zojuist aangekomen om te baden onder die tjemara's daar”. Hij stemt erin toe haar daar te brengen.

Ze komen bij een mooie vijver met een zilveren pantjoran, maar Bagus Turunan is niet te zien. „Ik ben het”, zegt de bosgeest plotseling, maar de prinses kan het niet geloven. Hij gaat baden, wast de vermomming van zich af en staat dan in zijn ware gedaante voor haar³. Hiermee eindigt het gedicht in ons handschrift.

In de Leidse Universiteitsbibliotheek bevindt zich een transcriptie van het lontarhandschrift no. 175 van de Kirtya Lieftrinck-Van der Tuuk te Singaradja, dat de Gaguritan Bagus Turunan bevat. Bij vergelijking van mijn excerpt met deze transcriptie bleek, dat het handschrift dat Hooykaas in de Kweek-school te Jogjakarta had gevonden en mee naar Birma had genomen een afschrift moet geweest zijn van het Kirtya-manuscript. Maar tevens bleek, dat de hereniging van de held en de heldin, waarmee ons handschrift zo fraai eindigt, geenszins het slot van de geschiedenis is in het origineel. Dat het verhaal verder door behoort te lopen kan men trouwens ook al zien uit de beschrijvingen door Brandes en Juynboll van Van der Tuuk's handschriften van dit gedicht⁴. Een van die handschriften eindigt wel is waar nog iets eerder dan ons exemplaar, maar twee andere vermelden nog, dat boden uit de kraton van Kadiri het paleis van Bagus Turunan bij zijn pleegouders ontdekken en mededelen dat de vorst besloten heeft, de schaker van zijn dochter als schoonzoon aan te nemen en tot zijn toekomstige opvolger te benoemen. In het Kirtya-handschrift (str. 315—440) wordt nog uitvoerig verhaald hoe het paar in statie naar de kraton trekt, waar het huwelijk wordt gevierd en Bagus Turunan tot troonopvolger wordt gewijd. Het verhaal wordt besloten met de beschrijving van een *gambuh*-voorstelling te Kadiri.

³ De vermomming van de held als monster (*djolma so begu*), waaraan ten slotte een einde komt door een bad in de rivier, is een der hoofdmotieven in het Batakse verhaal van Si Adji Marimbulu Bosi (Ijzerhaar). Zie mijn *Overzicht van de volksverhalen der Bataks*, Vlissingen 1927, p. 46, 51, 138 evv., 149.

⁴ J. Brandes, *Beschrijving . . . nalatenschap van der Tuuk*, I p. 152—156, no. 192—197; H. H. Juynboll, *Catalogus Balineesche handschriften Leiden*, p. 100 ev.